

Pólya Tamás

Tudományfilozófia és kognitívizmus

Szerző

Pólya Tamás

Pólya Tamás a Pécsi Tudományegyetem Filmtudományi és Vizuális Kultúra Szemináriumának oktatója. Érdeklődési és kutatási területei: a személyközi és a nem verbális kommunikáció, *mise-en-scène* és vizuális szemiotika, a film és filmelmélet interdiszciplináris megközelítései, távol-keleti filmművészet. Több, kognitív elkötelezettségű tanulmány szerzője, illetve Tarnay László mellett másodszerzője a *Specificity Recognition and Social Cognition* c. kötetnek (Frankfurt am Main, New York, Oxford: Peter Lang Verlag, 349 p.).

E-mail: tompolya@gmail.com tompolya@gmail.com

Tudományfilozófia és kognitívizmus

Bevezetés

Nem könnyű opponálni egy olyan szöveget, amelynek számos állításával egyetért az opponens. ^[1] Igaz, a szóban forgó állítások nagy része Kovács András Bálint professzor úrnak a pszichoanalízissel, pontosabban annak a filmelméleti alkalmazhatóságával szembeni érveit jelenítik meg, s ezekhez a kognitívizmus felőli hozzászólóként csak néhány kisebb kiegészítésem akad. Relevánsabb számomra, hogy Kovács András Bálint filmes kognitívizmussal kapcsolatos érvelése szinte kizárólagosan a kérdés tudományfilozófiai vonatkozásait érinti, nem tárgyalva a kognitívista filmelméletnek a filmek befogadására konkrétabban vonatkozó eredményeit. Ezért opponensként magam is csak a tudományfilozófiai kérdésekre térek ki, említetlenül hagyva azokat a kognitív filmelméleti fejleményeket, amelyek közelebbről és szubsztanciálisan jellemzik a kognitívista filmelméletet. A filmes kognitívizmus iránt érdeklődő olvasó kitűnő bevezető írásokat talál magyar nyelven David Bordwell tollából (1989a), valamint a *Metropolis* periodika 1998 negyedik számában, amely bibliográfiát is kínál, ^[2] illetve az újabb eredményekről olvashat angol nyelven a Joseph és Barbara Anderson szerkesztette kötetekben (Anderson és Fisher Anderson 2005, és *megj. előtt*). Továbbá javarészt kognitívista ihletésű esettanulmányokat válogatott össze Tarnay László a *Passimfolyóirat* 2005. VII. számában, ^[3] illetve a kognitívizmussal nyíltan szimpatizáló Edward Branigan egy írását találjuk a Füzi Izabella és Török Ervin szerkesztette narratológiai kötetben (Branigan 1992), és jómagam kognitívista keretben foglalkoztam a mélységészlelést kijátszó, síkszerű képek esztétikumával (Pólya és Kapronczai 2006, különösen a 3-5. rész; és tömörebben Pólya 2007).

Hozzászólásom szerkezete a következő: először (1.) néhány általános megjegyzést tennék a pszichoanalízis és az empirikus megismerés, illetve a bizonyíthatóság kapcsán; a második részben (2.) a kognitívizmus tudományosságának a kérdésére térek rá; a harmadikban (3.) pedig a teoretikusságnak a filmelméletekben kissé túltengő szerepéről mondok néhány szót.

1. Megjegyzések a pszichoanalízis kapcsán

Jelen diskurzusban nem posztom – s felkészültségem is elégtelen volna hozzá –, hogy részletes elemzésébe fogjak a pszichoanalízis filmelméleti alkalmazásának. E szakaszban csupán néhány

megjegyzésre szorítkozom, főként az analízis és az empirikus igazolhatóság kérdésének vonatkozásában.

1.1 Művészi ábrázolás és empirikus megalapozás

Miután Kovács András Bálint kifejti, hogy számára „[sem] a péniszirigységnek, sem a kasztrációs félelemnek semmilyen intuitív empirikus evidenciája nincs” (Kovács 2007), a pszichoanalízist és empiria kapcsán Stephen Prince gondolatait cáfolni igyekezvén kijelenti, hogy „a pszichoanalízis filmelméleti relevanciája nem múlik azon, hogy a pszichoanalízis önmagában milyen viszonyban van az empirikus igazolhatósággal.” (Kovács 2007). Megállapítása két szempontból is fontosnak látszik.

Egyfelől amennyiben igaz, hogy a pszichoanalízis tudományosan elfogadott empirikus megalapozása késlekedik (függetlenül attól, hogy az igazhívók mit deklarálnak), addig elmondhatjuk, hogy a pszichoanalízisből levezetett vagy arra utaló filmelméletek általános alátámasztása viszonylag gyenge: legalábbis amíg a tudományos objektivitás kritériumát fontosnak véljük az elméletalkotói gyakorlatban. Hiszen ugyan a (természet)tudományos elméletek között mindig versengés folyik, s nincsenek alternatíva nélküli teóriák, a nagyjából a kísérleti megismételhetőségben és több külső, elfogulatlan szemlélő általi hozzáférhetőségként definiálható objektivitás kritériuma, illetve a cáfolható állítások tétele mégis mindegyikre jellemző, s alkalmassá teszi őket a racionális diszkussziókban való megvitatásra – még akkor is, ha az axiómák kiválasztásasosem alapozható meg racionálisan. Innen nézve minden derivált filmelméletnek jót tesz, vagy tenne, ha a háttérállítások, amelyekből levezetik, világosan diszkutálhatók és elvileg cáfolhatók lennének, s ha így plauzibilitása mennél kisebb mértékben volna hit kérdése. Talán nem szükséges hangsúlyoznom, hogy a kognitivisták filmelmélet mögött egy igen széles körű tudományos (ún. *hard science*) gyakorlat áll, míg az olykor mélyen intuíción alapuló fogalmakat használó pszichoanalízisnél ez (ti. a *tudományos* gyakorlat, nem a gyakorlat) hiányozni látszik.

Másfelől, a filmelméletek hatókörét tekintve első pillantásra valóban mellékesnek tűnhet, hogy az elmélet megalkotásakor és eszköztárának kialakításakor segítségül hívott észjárás empirikusan igazolható-e. Érvelhetünk amellett, hogy mivel a filmelméletek alkalmazása során alapvetően művészi jellegű, azaz az empiriával legalábbis áttételes kapcsolatban álló anyag elemzése történik (ti. játékfilmeké), nem lényeges az elmélet tudományos értelemben vett objektivitása vagy „igazságtartalma” (ha az igazság fogalmát egyáltalán hihetően definiálni lehet).

Lehetséges – viszont látnunk kell, s ezt Kovács András Bálint példája az angyalokról a *Berlin fölött az ég* (*Der Himmel über Berlin*, Wim Wenders, 1987) kapcsán jól mutatja, hogy bár a pszichoanalitikus elmélet alapján felépített történetek esetleg gyümölcsözően alkalmazhatók a filmek kapcsán (mert megelevenítenek, vagy épp lehetővé tesznek egy elemzést), attól még fiktívek, amennyiben empirikus értelemben igazolhatatlanok, netán hamisak maradnak. Vagyis megtörténhet, hogy pszichoanalitikus elemzést végezve egy *mesét mesével* magyarázunk – ami

önmagában nem kritizálendő, hisz legalábbis bonyolult kérdés, hogy a művészet(i élmény) mennyire kötődik vagy köthető a valósághoz vagy a valóságos élményeinkhez. Az egyik kérdés nyilvánvalóan az, hogy a művészi ábrázolás és az érzékszervekkel megtapasztalható empiria között milyen viszonyt (párhuzamosságot, eltérést, semlegességet) feltételezzünk. Megeshet, hogy a művészetben ábrázolt világnak és valóságosnak semmi, vagy legalábbis olyan kevés közük van egymáshoz, hogy teljesen mindegy, hogy az elemző empirikusan igazolhatatlan elmélet nagytőjén keresztül veszi-e szemügyre az adott művet.

Ilyenek lehetnének például a tisztán a szórakoztatást szolgáló, az illuzionista realizmus jegyében fogant filmek, mint amilyen a hollywoodi „álomgyár” termékeinek a zöme. Nem tűnik relevánsnak a néző vagy az elemző biológiai tudása ahhoz, hogy élvezze, illetve elemezze Steven Spielberg *Jurassic Park*-ját (Steven Spielberg, 1993), ahogy az esetleges ballisztikai ismereteinket is sutba vághatjuk, amikor a *Drágán add az életed* (*Die Hard*, John McTiernan, 1988) atlétatrikós, pisztolyos rendőrének szurkolunk. Viszont elgondolkodtató például, hogy belejátszik-e, belejátszhat-e *Az örület határán* (*The Thin Red Line*, Terrence Malick, 1998) értékelésébe valamicske abból, amit a második világháborúról, illetve az Amerikai Egyesült Államoknak abban játszott szerepéről tudunk. És releváns-e a faji megkülönböztetésre és a feketék elnyomására vonatkozó tudásunk a *Nincs kiút* (*No Way Out*, Joseph L. Mankiewicz, 1950) mint dráma befogadásához vagy elemzéséhez? A válasz véleményem szerint még akkor is igenlő, ha nem az adott világrészlettel kapcsolatos empirikus tudásunk igazolása foglalkoztat minket, hanem csak a nézőnek a film vonatkozásában fellépő emocionális és értelmező tevékenysége – mert ez utóbbi be fog kapcsolni a valósághoz empirikusan kötődő mozzanatok.

Vagyis a művészeti és empirikus valóság szigorú kettéválasztását predikáló állítás érzésem szerint csak a műalkotások formai oldalát (pl. kompozíció, *mise-en-scène*, stílus, műfaji besorolás) illetően fogadható el, viszont legalábbis kényelmetlen helyzetbe hozza a különféle realizmusok fogalmával operáló elméleteket, illetve azokat, amelyek a művészi ábrázolás világát az általuk használt fogalmakon keresztül *legalább részben* kötik, vagy kötni szeretnék az általánosan, azaz amindennapi tudás szintjén valóságosnak elfogadott világhoz. Képzelnék csak el a neorealizmusbármiféle elméletét szociológiai vonatkozások nélkül, az ideológiakritikát a kapitalista társadalmi berendezkedést illető feltevések nélkül, a poszt-kolonialista filmelméleteket történelmi vizsgálat és faktuális adatok nélkül vagy a melegidentitással kapcsolatos filmes elemzéseket a szexualitásra és nemekre vonatkozó biológiai és társadalmi tények, illetve kutatások említése nélkül. A legkevesebb, amit mondhatunk, hogy ezek a képzeletbeli elméletek *kissé üresnek tűnnek*. A pszichoanalitikus filmelmélet, *per analogiam*, ott és akkor tűnik üressé válni, ahol és amikor olyan fogalmakon keresztül értelmez filmeket, amelyek látványosan eltérnek a józan ész intuíciójától. [4]

Vagyis ha a pszichoanalízis empirikus tartalmú és relevanciájú (tehát nem pusztán a vizsgáltfilmek formai oldalát érintő) állításokat kíván tenni – s megglátásom szerint erre törekszik –, akkorsaját magát érvényteleníti, amikor elrugaszkodik az empiria itt-ott ugyan ingoványos, de legalább kollektíven és objektíven feltérképezhető terepétől.

1.2 Belső képek és szolipszizmus

Igazat adhatunk Kovács András Bálintnak abban, hogy „[a] pszichoanalízis fogalmai mögöl nem a tapasztalati adatok hiányoznak, hanem a kísérleti bizonyítás”, illetve, hogy „a klinikai tapasztalatokat nem lehet nem empirikus adatoknak tekinteni.” (Kovács 2007). Azonban az empirikusan igazolható elméleti tételek diszkussziójáról e ponton áttérünk az *empirikus adatok és kinyerhetőségük*kérdésére – azokéra, amelyek a pszichoanalitikus elmélet(ek) alátámasztását vagy kiindulópontját jelentik.

Kognitivisták szemmel nézve a probléma itt abból fakad, hogy a pszichoanalízis gyakorlata során az egyik fő elemzési bemenetként a csak *egyes szám első személyben hozzáférhető*, ráadásul többnyire *tudattalanul* hozzáférhető, erősen *vizuális* álmok alapján megalkotott, s publikussá tett *verbális* beszámolók jelentik: a retorikában emlegetett „szemléletes leírás”-nak avagy *ekphrasis*znak sajátos problémája ez. A pszichoanalízis nem bújhat ki a szolipszizmus szorításából: nincs az a terapeutikus gyakorlat és lelemény, amely közvetlen hozzáférést biztosítana a páciens álmaihoz. E tekintetben olyan helyzetben vagyunk, mint Ludwig Wittgenstein képzelt figurái, akik mindannyian rendelkeznek egy skatulyával, amelyekben sejtenek valamit, amit „bogár”-nak neveznek:

Senki sem tud a másik skatulyájába bepillantani; és mindenki azt mondja, hogy csak a *saját* bogarának látványából tudja, mi egy bogár. (Wittgenstein 1953: I. kötet, par. 293., kiemelés az eredetiben).

Wittgenstein rámutat, hogy nem szükséges, hogy valakinek ténylegesen legyen „bogara” a „dobozában” – elég, ha az illető csak azt hiszi, és úgy beszél róla, mintha lenne (uo.). *Per definitionem* senki sem cáfolhatná a vélekedését.

Természetesen nem feltételezem, hogy nincsenek álmaink, csak úgy hisszük; vagy hogy csak lelkesen költünk valamit a terapeuta kérésére. Ennél sokkal kevesebb is elégnek tűnik ahhoz, hogy óvatosan megkérdőjelezzük a pszichoanalitikus gyakorlat filmekre való alkalmazhatóságát. Az álmok a lehető legprivátabb emberi élmények, amelyek kommunikálhatóságát az egyszerűségük és könnyű felejthetőségük még tovább csökkenti: nemcsak hogy kizárólagosan egy alany érzékeli őket, de belső ingerekből fakadnak, s mind akaratlagosan, mind külső hatásra megismételhetetlenek, és teljes valójukban nemigen rekonstruálhatók az ébredést követő rövid időszak elmúltával. Filmes analógiával: az álmot analizáló terapeuta feladata hasonló ahhoz, mint egy olyan filmtudósé, aki egy pusztán *egyszer vetített*, a saját szemével *nem látott*, és neki *csak elmesélt* filmet vizsgál. Jóllehet a valós filmek pszichoanalitikus elemzését e sajátosságok nem akadályozzák, felvetődik a kérdés, honnan tudható, hogy a szükségszerűen szolipszista analitikus gyakorlat során kidolgozott eszközök és módszerek adekvátak-e a filmek elemzésére.

De ha ezen felül is emelkedünk, akkor is minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy az álmok alapján alkotott verbális beszámolók *legfeljebb* a bennük lejátszódó történetek elemeit írják le hitelesen (s már ez is szerencsés eset, tekintve az álmjelenetek és -alakok egymásba mosódó jellegét és az „időkezelés” furcsaságait), ám aligha ragadják meg a sokszor a hagyományos térképzetet semmibe vevő élményt, illetve annak vizuális részleteit. Ezzel szemben a filmek vizuális vonatkozásai aligha elhanyagolható részét képezik minden valamirevaló filmelméletnek és elemzésnek.

Természetesen a pszichoanalízis képviselői erre válaszolhatják azt, hogy az álmok vizuális minőségei *a)* lényegtelenek az analízis szempontjából, de *b)* legalábbis a sikeres analízishez szükséges mértékben átfordíthatók az emberi nyelvek médiumára. Lehet, hogy így van. De attól tartok, ezt nem tudhatjuk jobban, mint azok a bizonyos, skatulyáikat fürkésző wittgensteini emberek. Mert ezen a problémán az sem segít, ha valaki számos álombeszámolót hallgat meg – a beszámolók megértésének próbaköve és mércéje ugyanis a *saját* álomvilága lesz, és senki másé. Nincsen, nem is lehet összehasonlítási alapunk. A helyzet a fantáziaképekkel sem sokkal jobb, bár azok tudatosan többé-kevésbé rekonstruálhatók: viszont ugyanolyan nehezen kommunikálhatók, mint az álomszekvenciák. Akárhogy is, a pszichoanalitikus elméleteknek a „lelki szemünk előtt” megjelenő képekkel és a filmekkel összefüggésben tett esetleges állításaiba mindenképp efféle szolipszista bizonytalanság keveredik – s ez fontos különbség a kognitivisták irányzat

1.3 Bizonyíthatóság

„A fizika tele van csak közvetett bizonyítással igazolható tételekkel, és pusztán az, hogy egy fizikai tételnek nincs empirikus bizonyítása nem akadályozza annak, hogy más, empirikusan igazolható állítások épüljenek rá”, mondja Kovács András Bálint (2007). Közben korábban maga is utal rá, hogy a pszichoanalízisben akadnak intuícióellenes, spekulatívnak tűnő fogalmak (pl. péniszirigység, kasztrációs félelem és az ebből levezett fétis fogalma), amelyeket a pszichoanalitikus filmelmélet nemcsak átvesz, de elemzéseiben sokszor központi szerephez is juttat. A probléma a kognitivisták számára itt az, hogy a közvetett bizonyítás is komoly és tiszteletreméltó bizonyítás, ám mintha a pszichoanalízis képviselői ilyenekkel sem állnának elő mondjuk a péniszirigység vagy a kasztrációs félelem kapcsán – inkább csak evidenciának tekintik, hogy a jelenség létezik (mindez természetesen lehet a kognitivisták hamis benyomása is, amely a pszichoanalízis felületes ismeretéből fakad).

S ha már a bizonyíthatóságnál tartunk, problematikusnak látszik Adolf Grünbaum ama állítása, amely Kovács professzor úr egyik kijelentésébe olvad, s amely Stephen Prince-szel vitatkozik:

Freudot és követőit kielégítik ezek az empirikus bizonyítékok [ti. klinikai tapasztalatok], az pedig – Grünbaumot idézem – „...hogy egyes tudományfilozófusok képtelenek akár csak egyetlen tesztelhető következményt is levezetni Freud elméletéből, sokkal inkább tudásuk elégtelenségét vagy kutatásuk nem kielégítő alaposságát jelzi, mint a pszichoanalízis tudományos felelősségét.” (Kovács 2007).

Egyfelől az, hogy Freud híveit mi elégíti ki, nem válaszolja meg a tudományos bizonyíthatóság kérdését: a kognitivismus pragmatista és enyhén relativista híveként azt mondanám, tudományos bizonyítás egy olyan konklúzióhoz vezető propozícióhalmaz, amely a tudományos közösség nagyobb része által elfogadott premisszákból (információkból) indul ki, és amelyet e közösség, illetve némi logikai oktatás után a laikusok nagyobb része egy logikai szigorral levezetett érveléssornak tekint. Az, hogy Freud követői esetleg tudományosnak tartják a saját elméletüket, épp oly kevésbé meggyőző a tudományosság szempontjából, mint ha egy többé-kevésbé füllentőnek vélt alak igaznak mondaná valamelyik saját állítását: vagy igaza van, vagy sem, de az állítás aktusa *önmagában* semmiképp sem alapozza meg az állítás igazságát.

Adolf Grünbaum idézett felvetése pedig üres retorikai fogás, sőt klasszikusnak nevezhető logikai *fallácia*, amennyiben a bizonyítás terhét a rossz oldalra igyekszik helyezni. Hisz nem azoknak kell megmutatniuk, hogy mire képes tudományos értelemben a freudiánus analízis, akik *kétféleképpen*, hogy bármire is képes lenne. A bizonyítás terhe az analitikusok vállán nyugszik, s nekik kellene a kétkedők elé tárniuk azt a sok (vagy kevés, nem számít) tudományos tételt, amelyet Freud elméleteiből és egyéb tudományosan respektálható premisszákból logikus lépésekben ténylegesen

le tudnak vezetni.

S az is világos, hogy a tudományossági bizonyítás problémáját nem oldaná meg, ha a kognitívizmus egy vagy több, sőt akár minden jelenlegi feltevése később hamisnak bizonyulna: azzal csak azok logikai tagadásáról tudnánk, hogy igazak, de semmit sem tudnánk arról, hogy a pszichoanalitikus elmélet állításai – amennyiben *nem* ellentettjei (azaz logikai tagadásai) a diszkonfirmált kognitivisták állításoknak – igazak-e vagy sem. Egyszerűbb példával szemléltetve: abból, hogy valami nem kék, még nem következik, hogy piros.

2. A kognitívizmus tudományfilozófiai státusáról

2.1 Naturalizmus

Kovács András Bálint szerint nem szerencsés azt állítani – amit Noël Carroll sugall –, hogy

[a] pszichoanalitikus megközelítés eleve hátrányban van a kognitív megközelítéssel szemben, mivel a pszichoanalitikus magyarázat definíció szerint az, amit racionálisan, kognitív vagy organikus módon nem lehet megmagyarázni; [...] ezért, ha egy jelenségre a kognitív teóriának van hihető magyarázata, már nincs szükség pszichoanalitikus magyarázatra (Kovács 2007).

Carroll fejtegetésének ez a pontja valóban nem túl meggyőző – elfogadhatjuk, hogy általában a tudományos közegben, de konkrétan a művészetekkel foglalkozó tudományokban is eredményesebb, ha *elméleti pluralizmus*, s nem egy egyeduralomra törekvő elmélet uralkodik. Vagyis már Carroll kiindulópontja sem tűnik támogatásra érdemesnek. Más kérdés, hogy a mára iparszerűvé vált tudományosság képviselői részint ösztönszerű (önérzet, fafejűség, önmagukban felismert zsenialitás), részint racionális finánciális okokból (állás a tanítványoknak, több kutatási pénz) hajlamosak a saját elméleteiket a rivális elméleteknél hatékonyabbnak, de főként felsőbbrendűnek beállítani és így „marketingelni”, elméleti monopolhelyzetre törekedni. Mindeközben világos, hogy egy elmélet erejét és gyümölcsöző voltát még a bölcsészettudományokban is az mutatja, hogy mennyire mélyreható és hihető elemzéseket és vizsgálódásokat végeznek a segítségével, nem az, hogy képviselői mekkora vehemenciával szapulják az egyéb elméleteket.

Carrollnak a pszichoanalízis tudománytalanságát hangsúlyozó érvelését Kovács András Bálint az oksági magyarázatok sokféleségével igyekszik érvényteleníteni:

Csak meg kell különböztetni a különféle ok-típusokat, és rögtön látjuk, hogy az organikus, kognitív és pszichoanalitikus magyarázatok nemhogy nem zárják ki egymást, de adott esetben nem is helyettesíthetik egymást. A „miért nem tudok járni?” kérdésre adott –

organikus, kognitív és pszichoanalitikus – válaszok ugyanannak az eseménynek vagy állapotnak az „oksági mezejében” (John Mackie) nem ugyanabban a tartományában helyezkednek el (Kovács 2007).

Miközben az argumentum fő premisszájával egyetértünk (ti. hogy többféle magyarázattípus létezik), érdemes felfigyelnünk arra, hogy Kovács András Bálint itt viszonylag szűk értelemben használja a „kognitív” kifejezést, elkülönítve az „organikus”-tól – míg később utal rá, hogy a kognitivitás elfogadja a neurológiai magyarázatokat, amelyek pedig az organikus, azaz a biológiai szerveződésre utaló magyarázatok egyik prominens válfaját képezik: vagyis a tanulmány későbbi részén már összefonódni látszik az „organikus” és a „kognitív” fogalma.

Úgy vélem, a kognitív magyarázat valójában és valóban az organikus magyarázat egy részterülete (organikus, de nem kognitív magyarázattal szolgálhatunk pl. az egysejtűek biológiai funkcióiról). Eltérően a nevében sugalltaktól, a kognitív tudomány általában, s közelebbről a kognitivisták filmelmélet sem csak, sőt talán nem is elsősorban a magas szintű mentális folyamatokkal foglalkozik (pl. logikai következtetések levonása, történetmegértés, tudatos gondolkodás), hanem számos olyan alsóbb szintű folyamattal is, amelyek a percepcióhoz kapcsolódnak (pl. vizuális és audiolis figyelem, látóközpontok működése) vagy amelyek magasabb szintűnek vélt folyamatok részei vagy előzményei, de nem tudatosan hajtódnak végre (pl. az anyanyelvi grammatikai egyeztetés, arcfelismerés, szándékfelismerés; vö. Pléh 1996, Eysenck és Keane 1990, Sekuler és Blake 2000; Pléh, Kovács és Gulyás 2003; a kognitív filmelmélet hivatkozásait l. a *Bevezetésben*). A kognitív tudomány a széles értelemben vett megismerés (kogníció) tudománya.

A kognitivizmus *naturalizált* megközelítés (vö. Quine 1969, 2002), vagyis alapvetően természettudományos érdeklődés, szigorúság és következetesség jellemzi. Így a kognitivisták elméletek nem idegenkednek a neurobiológiai kutatásoktól és adatoktól; bennük világossá kell tenni a definíciókat és konzisztenssé az érveléseket; valamint igyekeznek kerülni a metaforákat, különösen a bölcsészet némely diskurzusaira jellemző metaforafolyamokat; és elfogadják minden természettudományos eszközt, eredményt és elméletet, amíg azok nem tűnnek kontraproduktívnak vagy relatíve terméketlennek. Bár nem fejt ki részletesen, nyilvánvalóan ezt nevezi David Bordwell is „jó értelemben vett naturalizáció”-nak a filmelméleti kognitivizmus kapcsán (Bordwell 1989a: 367). S éppen a megközelítés naturalizáló jellege az, ami miatt a kognitivisták teoretikusok némi ódzkodással fogadják az olyan pszichoanalitikus fogalmakat és elgondolásokat, amelyeket cáfolhatatlannak és intuícióellenesnek, s így kényszerűen metaforikusnak, s legfőképpen homályosnak éreznek.

2.2 Nomikus összefüggések, leírási szintek, kibővített kognitivizmus

Kovács András Bálint nagyszerűen világítja meg a különbséget a kognitivisták és a pszichoanalitikus felfogás tudományosságához fűződő viszonyában:

a pszichoanalitikus minden egyes okot okozatként fog kezelni egészen addig, amíg el nem jut egy egyszeri történethez. A végső jelölt a pszichoanalitikus számára mindig egy történet lesz, és minden ok csak átmeneti jelölő. Ugyanannak az adatnak az értelmezése a kognitív elméletben egy proto- vagy ideáltípus viszonyában történik, a pszichoanalízisben ennek a proto- vagy ideáltípusnak egy egyedi történethez való viszonyában. Carroll érve olyan, mintha a szociológiát állítaná szembe a történettudománnyal, és azt mondaná, mindazon esetben, ahol van szociológiai magyarázat, a történeti magyarázatnak már nincs helye. (Kovács 2007).

Valóban, a kognitív elméletek éppúgy nomikus (azaz törvényszerű) összefüggéseket keresnek, mint ahogy a természettudományok általában, különösen pedig a fizika.

Az egyedinek az általánossal való szembeállításának a tudományfilozófiai problémáját érintjük itt. A kognitivizmus egyetemesen érvényes, törvény formájú (azaz nomologikus) állítások megfogalmazására törekszik, míg a pszichoanalízis az egyedi és konkrét esetek különlegességeire tűnik összpontosítani (miközben természetesen feltételezi általánosan érvényes összefüggések létezését). Ahogy Kovács András Bálint példája a tanárból szidást kiprovokáló diákról is mutatja, az analitikus magyarázat keretében „a kognitív módon könnyen megérthető folyamatot egy konkrét életesemény és történet részének és egyben szimptomájának fogtuk fel” (Kovács 2007). Ehhez képest a kognitív megközelítés igyekszik *általános működési magyarázatot* adni (egy adott típusú feladtnál milyen agyi központok kapcsolnak be, és milyen feldolgozást végeznek stb.), és eltekinteni a konkrét kontextustól – legalábbis kanonikus formájában.

Ugyanakkor nem logikai szükségszerűség, hogy a kognitivisták vizsgálódás eltekintsen a valóság konkrét részleteitől és az egyedi jellegzetességektől: sőt némely kognitivisták külön hangsúlyozza az ágens „testben levőségének” és „világba helyezettségének” tényét (*embodiment* és *situated cognition*), vagyis a kogníció kontextushoz – mondhatni „röghöz” – kötöttségét (pl. Varela és mtk. 1992; Clark 1993, 1999; Noë 2005). Az efféle elképzelések lényege az, hogy az ágens a környezetével folyamatos interakcióban él és alakítja viselkedését: például egy tengeri szivacs nem rendelkezik általános elmélettel (pláne nem szoftverszerű szimbolikus kód formájában) a tengervíz áramlásáról, viszont testének felépítése „megtestesít” egyfajta tudást a víz mozgásáról, amennyiben speciálisan olyan alakja és mozgása van, amelynek köszönhetően viszonylag nagy határfokkal képes megszerezni a táplálékát a rajta keresztülfolyó vízből.

Ha e törekvéseket merészen továbbgondoljuk, feltételezhetjük, hogy *legalábbis elvben* megalkothatók olyan fejlett vagy kibővített változatai a kognitív elméletnek, amelyek be tudnak vonni konkrét, akár a pszichoanalízis által vizsgált, „kivételt képező”, egyedi kontextusokat is. Még akkor is, ha ehhez olyan információhalmazokat kell figyelembe venniük, mint az ágens élettörténete (külső kontextus), illetve ennek belső lenyomata (pl. egy trauma hatása a ma tudattalannak nevezett agyi/mentális régiókra). Persze nem valószínű, hogy az ilyen elmélettel hamarosan vagy játszva rukkolnak majd elő a kognitivizmus hívei, de hogy előállítható, abban a

kognitivisták egy jelentős része hisz (Smith Churchland 1989, Churchland 2007). De bontsuk ki az egyedi esetekkel foglalkozó kognitivizmus gondolatát kicsit részletesebben.

Kovács professzor úr rámutat – ha nem is ezeket a tudományfilozófiai kifejezéseket használja –, hogy a különféle tudományok különbözhetnek mind *vonatkozási tartományukban* (*scope*), mind abban, hogy milyen *leírási szinten* adnak magyarázatot egy-egy jelenségre (vö. Bechtel és Abrahamsen 1991, Machamer és Silberstein 2002). A vonatkozási tartományok különbségét példázza az alábbi passzus:

Szociálpszichológiai közhely, hogy az egyéni viselkedések és indíttatások minőségileg megváltoznak társadalmi méretekben. Ha ez nem így lenne, olyan tudományok, mint a szociálpszichológia, a történettudomány vagy a politikatudomány, a szociológia, a gazdaságsszociológia válnának feleslegessé, vagy használnák a pszichoanalitikus gondolkodási keretet. Ezeknek a tudományterületeknek mind megvan a maguk empirikus, statisztikai vagy matematikai kerete, amely az emberi viselkedés eme másik, jelesül tömeges dimenziójából ered. (Kovács 2007)

Vagyis ezek a tudományok *nem ugyanazokat* a jelenségeket írják le, hisz a viselkedés sajátosságai egyéni és tömeges szinten eltérőek: az elméletek így nem vetélytársai egymásnak.

A leírási szint különbségét látjuk viszont akkor, amikor ugyanazt a kémiai reakciószekvenciát, például a fotoszintézis folyamatát (amelynek során egy növény levelében széndioxidból napfény hatására oxigén és szőlőcukor keletkezik), kémiai, illetve biológiai fogalmak segítségével ragadjuk meg. Az egyik leírás a molekuláris kötésekre, az elektronhéjakra és egyéb fiziko-kémiai jellemzőkre helyezi a hangsúlyt, a másik pedig az anyagcsere-folyamatokra és az élet fenntartásához szükséges jellegre. A példa természetesen sarkított, hisz némileg a két megközelítés vonatkozási tartománya is különbözik (a kémiai leírást esetleg egyáltalán nem foglalkoztatja az anyagcsere jelensége, a biológiai leírást pedig esetleg hidegen hagyják az elektronpályákkal kapcsolatos információk), de mint analógia alkalmazhatónak látszik esetünkre. A különbség lényege, hogy bizonyos céloknak (pl. üvegházak tervezése) jobban megfelel, mert egyszerűbb és rövidebb, ám cserében absztraktabb, kevésbé pontos a biológiai leírás, mint a kémiai.

A kognitivizmus kibővített felfogását és viszonyát a pszichoanalitikus elméletekhez nem elsősorban a vonatkozási tartományok, hanem a leírási szint különbségeként képzelhetjük el: az a fajta kognitivizmus nem rekedne meg az univerzális jellemzők, azaz a törvényszerűségek leírásánál – ahogy egyébként például a szociológia sem, hisz fogalmait és meglátásait alkalmazhatjuk konkrét történelmi és politikai események jellemzésekor: beszélhetünk szegénységről és társadalmi mobilitási lehetőségekről például az Európai Unióba érkező bevándorlók közti zavargások kapcsán –, hanem meg tudna magyarázni egyedi eseteket, akár olyanokat is, amelyeket korábban csak a pszichoanalitikus elméletek, vagy azok plauzibilisebben magyaráztak. Egy ilyenfajta kognitivizmus annyiban hasonló volna a fizikához, amennyiben az is képes egyedi helyzetek magyarázatára és bejósolására általános törvények segítségével (pl.

meghatározni egy adott sebesség eléréséhez adott robbanómotorba juttatandó benzin mennyiségét, vagy hogy egy adott építményt milyen belső tartóelemek tesznek biztonságossá statikai szempontból stb.).

A természettudósok egyébként is mintha különös vonzódást éreznének a rejtvényként előttük álló problémák iránt (*nota bene* a tudat és a lélek problémája is rejtvény a természettudósok némelyike számára): például a bölcsészettudomány képviselői valószínűleg könnyedén elsiklanak a felett a fizikai kérdés felett, hogy amikor először keverünk meg egy tele csésze teát, akkor miért nő a kanál koccanásából eredő hang frekvenciája (ti. hogy miért ad egyre magasabb hangot), vagy hogy miért tapasztaljuk azt, hogy a kanál hangja, amikor az eszköz odakoccan a csésze falához, mélyebb, ha a kávé gyorsan áramlik, és magasabb, amikor a kávé mozdulatlan. Ehhez képest az előbbi kérdést a *New Scientist* tette fel olvasóinak, számos másik, hasonlóan különösnek és kevésbé kardinálisnak tűnő kérdés mellett, s érdemes beleolvasni a beérkezett válaszokba: ezekre a kérdésekre is vannak értelmes, sőt törvényszerű magyarázatok! ^[5] Igaz, hogy a szóban forgók is általánosított példák (nem konkrét teáról és konkrét kevergetésről szól), de nincs kétségem afelől, hogy pontos mennyiségek, hőfok, keverési sebesség és hasonló adatok felvételével, illetve nem kevés számolgatással a feladvány egyedi kontextusokban is végiggondolható. Mindezt a kognitívizmus és pszichoanalízis közti jelen diszkusszióra vetítve: még ha egy-egy konkrét analitikai esetben nagyon sok, nehezen megkapható adatból szükséges is kiindulni (ti. a páciens agyának mennél teljesebb neurobiológiai leírásából), attól még létezhettek és talán megfogalmazhatók azok a fiziko-kémiai és biológiai törvényszerűségek, amelyek lehetővé tesznek egy itt vizionált kognitívista leírást.

Még egy hasonlattal: abból, hogy a polinéz bennszülött a maga ácsolta vitorlás katamaránjával sikeresen hajózik a Húsvét szigetek körüli vizek áramlatai, örvényei és zátonyai között, az újít megnyálazva és a szélbe a tartva vagy a felhők mozgását figyelve (ez volna a pszichoanalízis megfelelője), még nem következik, hogy ne léteznének olyan, például statisztikai értelemben vett szükségszerűségek, illetve kiinduló adatok (a lég- és folyadékáramlás törvényei, meteorológiai törvényszerűségek, illetve a zátonyok és homokpadok pontos elhelyezkedése és a víz alatti áramlatok iránya), amelyeket ne lehetne matematikai pontossággal megragadni, és az alapján egy megfelelően összetett módszert és szerkezeteket (szonár, radar, műholdas röntgenkép a vízmozgásról, GPS-rendszer, számítógépes vezérlés stb.) létrehozni a navigáció megsegítésére. Az, hogy a terapeuták intuícióik alapján tevékenykednek, *nem bizonyítja*, hogy a jelenség mögött nem állnak tudományosan is megragadható törvényszerűségek.

Itt pusztán a logikai lehetőségre utalok, mert belátható: nem volna gyerekjáték egy ilyen kognitívista elméletet megalkotni és működtetni, majd a terápia aprópénzére váltani (bár tegyük hozzá, a bölcsészettudomány hívei hajlamosak alábecsülni a természettudományos magyarázat kiterjesztheségét és a természettudósok ez irányú törekvéseinek állhatatosságát). Hiszen az általános kognitív elvekből és az agyfelépítésből levezetni a konkrét kontextusokra adott élettörténeti hatást – ti. hogy egy traumatikus esemény milyen agyi változásokhoz vezetett, és azokat a változásokat hogyan lehet visszafordítani, vagy további, pozitív hatású változásokra

készíteni az agyat – vélhetően vaskos köteteket töltene meg, szinte átláthatatlanul sok adattal az agyműködés részleteiről (viszont igaz, hogy manapság a természettudósok számítógépek segítségével viszonylag könnyedén kezelnek „kötetekre rúgó” információhalmazokat). Egy ilyen, körülményesnek tűnő kognitivistai eljárással szemben állna a gyakorlott terapeutáé, aki, meglehetősen különösnek ható fogalmak (pl. kasztrációs félelem) és az intuíciója segítségével, de elérné ugyanazt a végeredményt (a páciens meggyógyítása). Eme kissé rémisztő kognitivistai vízió megvalósulása esetén a pszichoanalízis melletti érv az egyszerűség és gyorsaság lenne, míg a kognitivisták a körülményességért cserébe kapott pontosságot hangsúlyoznák. Ám még ha a két eljárás valóban egyformán hatékony is lenne, a kibővített kognitivistai elméletre a bonyolultsága miatt akkor is valószínűleg mondhatnánk azt, hogy ágyú, amivel verébre lövünk („ahol van egyszerű magyarázat, ne keressünk bonyolultat”, említi Kovács András Bálint a tudományos elméletgyártás egyik alapvetését, az „Ockham borotvája” elvét).

Mindenesetre a filmelméletben még ennyire sem látszik járhatónak az út egy ilyen kibővített kognitivistai elmélet számára, hiszen a filmek kapcsán jellegzetesen magasabb absztrakciós szinteken érvényes fogalmakkal szükséges dolgozni: az elméleti diszkusszió tárgya – mondjuk – a szkopofilikus készítés *általában*, a társadalom elnyomás miatt elfojtott tartalmak *általában* (stb.) egy vagy több film vonatkozásában. Ha viszont így van, akkor mégis vissza kell kanyarodnunk Kovács András Bálint érvéhez, amely a pszichoanalitikus elméletet sújtja: a filmelemzés és a filmelmélet gyakorlata jellegzetesen *nem* felel meg a pszichoanalitikus terapeutikáénak, amennyiben az utóbbi igen, az előző viszont nem az egyedi gyógyítás folyamata. Márpedig ha egy elmélet *általános* fogalmaival közelítünk a filmhez, akkor mégiscsak az elmélet igazolhatósága és plauzibilitása kerül az előtérbe – s ezek tekintetében a pszichoanalízis, sugalltam fentebb is, látszólag nem áll nagyon jól.

A nem naturalista megközelítések – de nem feltétlenül a pszichoanalízis – védelmében említendő, hogy az igazi probléma a fent vázolt kognitivistai képzelgéssel szemben a magyarázati szakadéknak nevezett (*explanatory gap*) dilemma: egy kognitivistai mint naturalista teoretikus számára a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy a fizikalista és monista elmélete (amely empirikus mérhetőséget és a világban csak egyféle, materiális ontológiai síkot tételez) miképpen lesz képes megmagyarázni a pszichés és/vagy mentális jelenségeket (amelyek sokak szerint dualista felfogásért kiáltanak, vö. Nagel 1986, Kim 2005). A test/lélek dualizmus problémája ez. Hogyan kezdhet el a neuronokról és a percepcióról szóló történet egyszer csak traumákról szólni? Hogyan fordíthatók át a fizikai és kémiai anyagról szóló passzusok a lélekre vonatkozóba? A magyarázati szakadék megkerülhetetlen, és egyelőre áthidalhatatlannak tűnik, hisz fizikalista nyelvezettel elvileg is csak korrelációkról beszélhetünk neurobiológiai működés és a mentalista nyelvezeten pszichésnek nevezett élmények között (McGinn 1991). Márpedig ez óvatosságra kell intse a kognitvizmus képviselőit elméleteik vonatkozási tartománya, pontosabban azok határait illetően. Nehéz belátni, hogy a naturalista elméletek hogyan lennének képesek felváltani a mentalista elméleteket: ahhoz tudniuk kellene objektíven azonosítani és magyarázni az *összes* jelenséget,

amelyet az adott mentalista elmélet – igaz, csak szubjektíven, de – azonosít és magyaráz.

2.3 Tudattalan: sötét hangok a mélyből?

Az egyik ilyen naturalizálhatatlannak tűnő, s a pszichoanalízis számára alapvető jelenségcsoport például a tudattalan, amellyel kapcsolatban Kovács András Bálint azt írja:

Elég csak a pszichoanalitikus elmélet két kedvenc területére, az elvétésekre és a szimbolizációra utalnom. Mindkét jelenség magyarázatára a háttérhipotézis a tudattalan létezése. Olyan megközelítés, amely a tudattalan létezését nem tételezi fel, az elvétéseket csak a véletlennek tudja tulajdonítani. (Kovács 2007)

Merész állítás – legalábbis annyiban, amennyiben nem tudhatjuk, hogy a pszichoanalízisben tudattalannak nevezett jelenségcsoport nem magyarázható-e másképp, mondjuk neurobiológiai keretben, sajátos agyi folyamatok és szerkezetesség (esetleg, de nem feltétlenül „hibák”) révén – elfojtás és hasonló jelenségek feltételezése nélkül. Mivel e téren pozitív állításokkal jelenleg a kognitívizmus nem tud előrukkolni, egy analógiához folyamodnánk: a szinesztézia kapcsán.

Talán nem köztudott, hogy szinesztézia említésekor kognitívista közegekben nem elsősorban költői képekről – mint amilyen a „*Csak a színek víg pacsirtái zengtek*”, Tóth Árpád – beszélünk (az utóbbi a szinesztetikus észlelésnek a derivátuma vagy imitációja lehet), hanem az észlelés egy különleges fajtájáról, amelynek során különböző modalitású érzetek (pl. forma és íz, vagy hangzás és szín) összekapcsolódnak: valakiben a korongszerű formák megtapogatása keserű íz érzetét kelti, valaki másban a cisz hang a kékség képzetét idézi fel és így tovább (vö. Ramachandran és Hubbard 2001, 2003, amelyeken jelen beszámoló is alapul). Jó ideje, legkorábban 1880-tól, Darwin unokatestvérének erről szóló tanulmánya óta evidensnek tekintették, hogy a szinesztetikus észlelés valamiféle különleges, kissé abnormális, esetleg költői, vagy kábítószer-használatból eredő, de mindenképp pszichés és mentális jelenség. Egészen néhány évvel ezelőttig homály fedte a szinesztetikus észlelés működési mechanizmusát. Néhányan még a létezését is tagadták, mondván, csak fantáziálnak vagy hazudoznak, akik beszámolnak róla; [6] illetve különféle okokra próbálták visszavezetni a megjelenését: lehetséges magyarázatként felmerült, hogy a szinesztetikus élmények alanyaiban gyermekkori emlékeik dolgoznak, azok színezik át az észlelésüket – például gyermekkori mesekönyveik olyan rajzainak emléke, amelyek maguk is szinesztetikus érzetösszevonást tartalmaztak (kék sipkás hangjegy-figura stb.). Nem tudjuk nem észrevenni, hogy szinte pszichoanalitikus jellegű magyarázat ez a „szinesztetikus tudattalanról”.

Jelenlegi tudásunk szerint a valóság, jóllehet nem értjük teljes mértékben, az, hogy az emberi agyak körülbelül 4%-ában egyfajta „átbeszélés” vagy „áthallás” (*cross-talk*) jön létre egymáshoz közeli agyi feldolgozóközpontok között a temporális, parietális és occipitális lebenyek találkozási környékén, pontosabban a gyrus fusiformis és a V4-es látóközpont között, illetve a gyrus angularis és superior temporal sulcus-ban található másodlagos színfeldolgozó egységek között (l.

Ramachandran és Hubbard 2001, 2003, illetve Simner 2007, Ward és mkszi 2007). Az fMRI vizsgálatok (agyai képalkotó eljárások) azt mutatják, hogy például a számjegy-szín szinesztetikus érzet-összekapcsolódás során a grafémák felismerésért felelős terület (a gyrus angularisban) „átbeszél” a színérzékelésért felelős központba (V4). Vagyis a szinesztéta alany agyában a különböző számjegyek azonosításakor a színközpont is aktiválódik kissé: a számok az alany „lelki szemei előtt” eme aktiválódás miatt kapnak színezetet. Ramachandran és Hubbard (2001, 2003) a metaforák kiötlését, sőt általában a kreativitást is – mint a különféle gondolati területekről származó információk összekapcsolását – ilyesféle „átbeszélés” feltételezésével magyarázzák, de ez utóbbiakat illetően a konkrét neurológiai mechanizmusra egyelőre nincsen bizonyítékuk.

Milyen tanulságot vonhatunk le ebből? Talán annyit, hogy kár volna a mentalista elméleteknek szuverenitásuk illúziójába ringatni magukat és előre inniuk a medve bőrére: létezik az emberi tapasztalásnak olyan területe, amelyik különlegesnek, sőt akár irracionálisnak, de legalábbis *egyértelműen pszichés* jellegűnek tűnik, mégis – bármilyen meglepő, esetleg szomorú a dualizmus hívei számára – jól magyarázható természettudományos keretben. És miért ne juthatna hasonló sorsra a tudattalan jelenségcsoportja vagy a szimbólumképzésé? Bár nem számítanék gyors eredményekre, nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy a kognitívizmus egyszer tud majd magyarázatot adni a szóban forgó jelenségekre, s hogy ezeket esetleg hasznos és gyümölcsöző lesz elfogadnunk. Hiszen a teoretikusok (legalábbis elvileg) nem (mondjuk) a „tudattalan” fogalmát kellene hogy értékeljék és szeressék, hanem az azzal explicált jelenségek plauzibilis magyarázatát: ha új, hatékonyabb magyarázat tűnik fel a színen, azt illene választaniuk. Persze hogy egy ilyesféle itt elképzelt, alternatív magyarázat milyen bonyolultságú és mennyire nehézkes elmélet felépítése árán tudna megadni a kognitív tudomány, illetve hogy az a magyarázat szerkezetében (úgy mint a feltételezett entitások és kapcsolataik tekintetében) mennyire hasonlítana a pszichoanalitikus elméletek tudattalan-elképzeléséhez (vagyis hogy a kognitívista elmélet nem egy ugyanolyan elveken működő jelenségthalmaz leírását adná-e, csak egy másféle terminusrendszerben, esetleg pontosításokkal, statisztikai törvényekkel leírva), az nyitott kérdés.

Egy másik tanulság a belső, képszerű élmények verbális formára hozásával kapcsolatos (vö. 1.2 rész): Ramachandran és Hubbard (2003) megjegyzik, hogy a szinesztéta alanyok szóbeli beszámolóit arról, hogy mit látnak a (lelki) szemeik előtt, használhatatlanul zavarosak és önellentmondásosak voltak. Amikor megkérdezték őket, hogy tényleg látják-e a színeket, vagy azok inkább csak emlékképnek tűnnek, a szinesztéták például így válaszoltak: „Nem, nem olyan, mint egy emlékkép. A számot egészen világosan pirosnak látom, de közben *tudom*, hogy nem az; hisz fekete. Akkor mégis emlék kell legyen, gondolnám.”, illetve „Hát úgy látom is, meg úgy nem is.” (2003: 53sk., kiemelés az eredetiben).

2.4 A gyors fejlődés falláciája

Mivel a kognitívizmus lehetséges fejlődéséről és jövőbeni szerepéről szólnak, a fentebb vázoltakra

is vonatkoztatható Kovács András Bálint alábbi megjegyzése:

A kognitív pszichológia és az idegtudomány a *Post-theory* megjelenése – 1996 – óta nagy sebességgel fejlődött, és ez a folyamat egyáltalán nem támasztotta alá azt, hogy mindez a pszichoanalízis rovására ment volna. (Kovács 2007)

A megjegyzés Noël Carroll ama nézetét hivatott cáfolni, miszerint „a pszichoanalízis egy tudományelőtti, irracionális megsejtésekből álló, de főként babonásokra épülő gyakorlat volna, mondjuk, mint az alkímia, amit előbb-utóbb teljes egészében le fog váltani az igazi, felvilágosult tudomány” (Kovács 2007). Kovács András Bálint sugallata itt egyértelműen az, hogy a kognitivizmus a heves naturalizálás és fejlődés ellenére sem teljesítette be a Carroll által neki tulajdonított szerepet. Ez meglehet – ám több válasz és ellenvetés is adható Kovács professzor úr állítására.

Egyrészt, mint fentebb hangoztattam, Carrollnak a kognitivizmust és pszichoanalitikus filmelméletet illető felfogása eleve túlságosan kirekesztő és az egymás ellenében dolgozó elméletek képzetére épül, miközben úgy sejtjük, hogy az elméleti pluralizmus termékenyebb. Ráadásul a pszichoanalízis „kiszorításának” ideája – tekintve azt a terjedelmes praxist, ami a pszichoanalízis mögött áll – önmagában is roppant valószínűtlen: olyan hatalmas tömegű kulturális tőkéről van szó, amely, hogy Pierre Bourdieu kifejezésével éljünk, nem egykönnyen erodálódik. Harmadrészt Kovács András Bálint kijelentése visszafogottan ugyan, mégis a retorikában *argumentum ad ignorantiam*-nak nevezett falláciával él. Hiszen a fejlődés nagy sebessége nem jelenti, hogy a fejlődés végén járnánk – az, hogy eddig nem történt látványos áttörés a kognitivizmus és az emberi agy/elme megismerésének frontján, semmilyen értelemben nem jelent kudarcot. A drága és főként etikai vonatkozások miatt korlátozott hatókörű agykutatás (pl. a PET és fMRI képalkotó eljárások segítségével, illetve a sérültekkel végzett vizsgálatok) és a kognitív pszichológiai kutatások eddig is számos izgalmas ténnyel és feltevessel gazdagították a tudományos közösséget – ez utóbbiról bárki meggyőződhet, ha beleolvas a *Brain*, a *Behavioral and Brain Sciences*, vagy a *Trends in Cognitive Sciences* tanulmányaiba. Továbbá józan ésszel is belátható, hogy a mainál jóval nagyobb sebességű és mennyiségű kutatásra volna szükség ahhoz, hogy néhány évtizedes távon átfogó és mindenkit meggyőző eredmények álljanak elő egy olyan, funkcionális állapotában csak korlátozott mértékben vizsgálható közeg (az emberi agy) sajátosságait illetően, amelyben a legalább 100 milliárd egység (agysejt) dolgozik igen összetett hálózatokban. Jelenleg egész egyszerűen nem tudhatni, hogy még mennyi idő és miféle kutatási eszközök és módszerek feltalálása szükséges az emberi agy minden működési részletre kiterjedő megismeréséhez.

2.5 A szexuális asszociációk dominanciájának magyarázata

Meglepőnek tartom Kovács András Bálint alábbi megjegyzését: „[d]e hogy az összes lehetséges asszociáció közül miért a szexuális dominál a legtöbb embernél, leginkább konzisztens módon mégis a pszichoanalitikus elmélet magyarázza meg.” (Kovács 2007). Csodálkozásom oka, hogy a természettudományos, azon belül a biológiai elméletek világában csak kicsit is jártas olvasónak keresés nélkül is kezébe akad egy a pszichoanalízisnél átláthatóbb és intuitívabb, *legalább* olyan jó alternatíva: nevezetesen az evolúció génszelekciós elmélete (pl. Mayr 2001). Az evolúciós elmélet nagyon világosan magyarázza meg a hím és női szexuális stratégiák közti különbséget, illetve abból levezetve a szexualitás mindennapi szerepét és fontosságát a két biológiai nemnél (részletes elemzést l. Dawkins 2005, 2006). Meglehetősen leegyszerűsítve azt mondhatjuk, az utód kihordásának viszonylag nagy „költségét” (a 9 hónapos terhességgel) a nők viselik, míg a férfiak viszonylag kis befektetéssel (néhány nemi aktus), és nagy gyakorisággal tudnak megtermékenyíteni számos női egyedet. Így a szelektív előnyösség – ti. a mennél nagyobb reprodukciós siker, vagyis a mennél több épségben felnevelt utód – érdekében a női utódnemzési és párválasztási stratégia az óvatosságra és a hosszan tartó monogám kötődésre épül, a férfiaké pedig a mennél több nemzési aktus elérésére. S bár a valódi kép bonyolultabb (statisztikai szabályszerűségről beszélünk és többféle szexuális stratégia létezik), az evolúciós elmélet mégis könnyedén bejósolja és megmagyarázza a gyakori szexuális asszociációk megjelenését a férfiaknál, s a jóval kisebb gyakoriságukat a nőknél. Nem hiszem, hogy a pszichoanalízis az evolúciós elméleténél plauzibilisebb magyarázatot tudna kínálni erre a jelenségre.

3. Túl sok elmélet

Több oldalnyi elméleti eszmefuttatás után talán világosan látja az olvasó: a filmelmülethez kapcsolódva nem lehetetlen olyan diskurzusokat kialakítani, amelyekben a teória túlteng az empirikus vizsgálat (a filmek és a filmipar vizsgálata) kárára. A szerző mentségére legyen mondvá, újra: itt egy olyan szöveget opponál, amely a kognitívizmus eredményeit nem, csak néhány tudományfilozófia vonatkozását taglalta. Ettől függetlenül – amint azt Kovács András Bálint is sugalmazza – a filmelmülethez viszonylag elterjedt jelenségről van szó:

[...] még ha beigazolódik is [a pszichoanalitikus] fogalmaknak a relevanciája akár több mű esetében is, akkor sem lesz ez több, mint az adott fogalom megerősítése valamilyen filmi példán. Elmondhatjuk, hogy ha bármelyik pszichoanalitikus konstrukció alkalmazhatónak bizonyul a filmelmülethez, az *nem a filmelmülethez, hanem a pszichoanalízist erősíti*. (Kovács 2007, kiemelés tőlem, P.T.)

Továbbá:

A pszichoanalízis az emberi lélek működésének egy elméleti megközelítése. A filmnézés e működés egy funkciója, tehát az ebben a funkcióban szerzett tapasztalatok a fenti elmülethez szolgáltatnak adatokat, nem pedig fordítva. (Ez egyébként *ugyanúgy igaz a kognitív megközelítésre is.*) Nos, emiatt gondolom úgy, hogy «pszichoanalitikus» vagy akár «kognitív filmelmületről» beszélni valószínűleg a nagyotmondás kategóriájába tartozik. (Kovács 2007, kiemelés tőlem, P.T.)

Kemény, ám érvényesnek tűnő szavak. Legalábbis David Bordwell biztosan egyetértene velük, ha a lassan húsz évvel ezelőtt megfogalmazott véleményét, amelyet a *Making Meaning*-ben találunk, mai is fenntartja. ^[7] Bordwell ama azóta klasszikussá vált kötetének kritikátörténeti áttekintést adó fejezeteiben megkülönböztette az explikációs (vagy implicit és bújtatott jelentés kihüvelyezésére törekvő), illetve a szimptomatikus értelmezéseket és elméleteket.

Az *explikációs* megközelítés a főként szerzőkön keresztül elgondolt filmben gazdag, ám rejtett jelentésrétegeket feltételez, amelyekig a kritikus gondos és értő módon leás, s leleményeit a napvilágra hozza, vagyis ezeket a film anyagából mintegy kifejti. Ilyen részletes, a film alapvetően belső (az angolszász „Új Kritiká”-ra jellemző immanens vagy intrinzikus) elemzését képviselte Bordwell szerint Bazin és a *Cahiers du Cinéma*, a *Positif*, az Egyesült Államokban Andrew Sarris, valamint a *Movie* körüli elemzők Nagy-Britanniában. A *szimptomatikus* értelmezés ezzel szemben szakít a jelentések kifejtésének gyakorlatával, s a művet szimptomatikus jelentőnek tekinti, amely nem rejtett, hanem elfojtott, le- vagy eltagadott, szándékolatlan jelentések észrevetetője, amelyet a „gyanakvás hermeneutikájával” kell vizsgálni: „[a]mikor olyan jelenséggel találjuk magunkat szembe, melyről valaki megengedte, hogy lássuk, feltehetjük a kérdést: vajon minek az elfedésére szolgál? Miről akarja elterelni a figyelmünket? Milyen előítéletet akar felidézni? Továbbá milyen messzire terjed ki az elleplezés? Milyen szempontból téved az illető?” (idézi találóan Nietzsche Bordwell, 1989c: 44). Efféle törődés jellemzi Bordwell szerint Derridát, Lacant, Althusert és az ideológiakritikát, vagy a feminista és pszichoanalitikus elméleteket a hatvanas évektől.

Azon mindenképp érdemes eltűnődnünk, mennyire célravezető olyan „gyanakvással” közelíteni egy szöveghez, amely alapvetően *cáfolhatatlan* feltételezésekkel él: egy ilyen esetben ugyanis a szöveg (vagy a szerző) teljes mértékben ki van téve az értelmező kényének-kedvének, s bármiféle megalapozott, vagy éppen teljességgel légből kapott elfojtási, komplexusos vagy egyéb készítés vádja rásüthető. Ahogy Bruno Bettelheim meseelemzései kapcsán Kovács András Bálint éleslátóan megfogalmazza, a szimptomatikus elemzőt a szöveg empirikus valósága sokkal kevésbé érdekli, mint (például) az „elfojtás csemegéje: még erősebb a szexuális tartalom, [ha] nincs is ott!” (Kovács 2007). S talán nem jogtalanul tarthatunk attól, hogy az efféle megközelítés inkább árulkodik a használójáról, mint a vizsgált szövegről.

S hogy ezzel a típusú értelmezői gyanakvással, nevezetesen a túlzottan elméleti jellegével szerinte sincs minden rendben, azt finoman David Bordwell is sugallja:

Lehet bizonygatni, hogy Barthes tanulmánya a *Sarrasine*-ről sokat vesz a *Tel quel* elméleteiből, de Julia Kristeva vagy Philippe Sollers töprengései soha nem kerültek bemutatásra a «gyakorlati kritika» olyan megnyerő megnyilvánulásaiban, mint az *S/Z*. Ebben és az ehhez hasonló művekben az «elmélet» a művészetek tanulmányozásánál korábban ritkán látott mértékben kerül előtérbe. A filmkritikustól immár elvárták, hogy megmutassa azt is, miként erősíti meg/módosítja/hatálytalanítja értelmezése a film adott elméletét. A filmtudományban a strukturalizmus utáni varázsszó a filmek «*X-ista olvasata*» lett. (Bordwell 1989c: 63)

A probléma, úgy tűnik, abban állt, hogy az elmélet uralkodó legitimációs szerepet kapott a filmek gyakorlati vizsgálatában, s unos-untalan hangsúlyozása legalábbis az Egyesült Államokban arra szolgált, hogy a szimptomatikus elméletek mennél nagyobb helyet szorítsanak ki maguknak a felsőoktatás piacterén. Ám a sok elméleti bába között elkallódott a gyerek:

A tudományos munka csapdái (lábjegyzetek, komplex módszerek, kontinentális pedigrek, homályos utalások, specializálódott fogalomrendszer) képesek voltak elkülöníteni a hiperúj kritikát a kötetlenebb explikációtól, egyúttal pedig jelezték, hogy megfelelnek a posztgraduális képzés szintjének is. [...] Ahogy a tudomány tárgya [...] egyre több vitát kavart, a megközelítés egyre nyíltabban kulturális és politikai lett, a módszerek egyre változatosabbá, elvontabbá és bonyolultabbá váltak. Az eredmény: jelenleg az amerikai egyetemeken *a filmkritikát a kiindulópontul szolgáló elmélet legitimálja*, nem a film saját belső értékeire vagy akár az egyes értelmezések kiválóságára történő hivatkozások. *Az «elmélet» igazolja a vizsgálódás tárgyát*, és a tárgyra való összpontosítás esetleg támadásnak teszi ki magát naiv empiricizmus[á]ért. (Bordwell 1989c: 85, kiemelés és betoldás tőlem, P.T.)

Elgondolkodtató, hogy egy másik kulturális tudomány, a kulturális antropológia egy hasonló problémával találta magát szemközt a hetvenes években. Igaz, a kulturális antropológia az ellenkező irányból, a pusztán empiria korlátai mögül ki-kikukucsálván kezdett foglalkozni azzal a módszertani dilemmával, hogy milyen mértékű általánosítás fogadható el a vizsgált alanyok cselekedeteinek interpretációja során. Clifford Geertz – aki a kulturális antropológiában legalább akkora tekintély, mint David Bordwell a filmtudományban – 1973-ban figyelmeztetett a túlságosan is leleményes elméletalkotás veszélyeire a *Sűrű leírás* című, nagy horderejű tanulmányában:

El kell ugyanakkor ismerni, hogy a kulturális értelmezésnek [vö. a filmek értelmezésének] egy sor olyan jellegzetessége van, amely elméleti fejlődését a szokásosnál jobban megnehezíti. Az első annak szükségessége, hogy az elmélet földközeli [vö. filmközeli]

legyen, mint általában azok a tudományok, amelyek jobban képesek engedni a fantáziadús elvonatkoztatás csábításának. Az antropológiában [vö. a filmelméletben] rendszerint csak a kis léptékű következtetések hatásosak; a nagyobbak többnyire logikai álmodozásba, formailag szimmetrikus tudományos kábulatba csapnak át. [...] A szimbolikus cselekvés idegen világegyetemébe [vö. a film világába] való behatolás igényének vonzása és a kultúraelmélet [vö. filmelmélet] technikai fejlődésének kíváncsi, a megragadás és az elemzés igénye közötti feszültség [...] szükségképpen nagy, és lényegében megszüntethetetlen. Voltaképpen minél tovább halad az elméleti fejlődés, annál mélyebb a feszültség. (Geertz 1973: 192, betoldások tőlem, P.T.)

Jelen diszkusszió szempontjából különösen érdekes, hogy Geertz, aki a maga megközelítését deklarálta a kultúra szemiotikájaként fogta fel, elsősorban a strukturalizmus formai megszálloottsága ellen tűnik érvelni e passzusban, s főleg, hogy néhány oldallal később számára hasznosnak tűnő párhuzamként a mélylélektanról, valamint a tünetek (szimptómák) alapján értelmezési keretet kialakítani próbáló klinikai diagnózisról beszél – igaz, hangsúlyozva az „eseteken belüli általánosítás” fontosságát (Geertz 1973: 194). Geertz mintha épp a szimptomatikus értelmezés mellett érvelne! Még 16 év, s Bordwell már látja, a szimptomatikus elméletek lova – legalábbis ami a filmelméletet illeti – kissé elszaladt. (Ez az, amit a betoldások is sugallni kívántak.)

Az elméleti túlsúlyosság tényét a filmek stiláris és a színrevitelt (*mise-en-scène*) illető aprólékos elemzéseiről is méltán híres amerikai kutató a filmkritikai gyakorlat fényében állapítja meg. Nem állítja, hogy a szimptomatikus elméletek alkalmazói szem elől tévesztették volna a filmek empirikus valóságát, ám rámutat egy fontos mozzanatra:

[A háború alatti és utáni, a filmet álmoként vagy álmodozásként kezelő kritikához képest a] hetvenes évek kritikusai, akik a filmet a beteg szimptómákkal teli diskurzusának analógiájaként kezelték, lényegesen jobban rá voltak hangolva a «filmnyelv» kérdéseire. Ezek a kritikusok a kezdetektől fogva közelebbről vizsgálták a formai eljárásokat. Mégsem lenne egyszerű megnevezni egyetlen olyan filmes technikát sem, amelyet a szimptomatikus hagyomány fedezett fel. A film diskurzusként való értelmezése gyakorlatilag az összes kategóriáját a klasszikus filmesztéták munkájából vezeti le. (Bordwell 1989c: 89)

A szimptomatikus megközelítés sok hűhó volna, semmiért? Nem lenne helytálló ezt mondanunk. De az elméletépítés esetleg elvontabb és akadémikusabb, magasabb rendű elfoglaltságnak állítható be, mint a filmek immanens, szövegszerű részletekkel bíbelődő elemzése – s ez mindenképpen jól jöhet(ett) az egyetemi elismertségért folytatott csatákban. Pedig Clifford Geertz fejtegetéseire is utalva kijelenthetjük: ahogyan a kultúrantropológus sem feledkezhet meg az empirikus valóság lejegyzéséről és az így szerzett adatokról, a filmelmélet képviselői sem vesztethet szem elől a filmet és az abban *ténylegesen* foglaltakat mint elemzésük tárgyát.

Ez alól az sem ad felmentést, ha az elemző úgymond a hiányra, a résre figyel, az

elnyomott, az eltörölt tartalmakat keresi. A hiány nem attól hiány, hogy nincs ott semmi, hanem attól, hogy helyette van egy nyom. Ha nyom sincs, akkor hiány sincs. (Kovács 2007)

Ha nem így volna, akkor csak az elemző képzelőerején múlna, hogy mit kohol (indokolatlanul és méltányolhatatlanul) össze-vissza a film kapcsán. Hisz abból, hogy a hagyományos kritika *esetlegés részben* valóban nélkülözi a gyakorlatra vonatkozó önreflexiót, nem következik, hogy az elméleti fejtegetés fontosabb volna a film anyagánál és az arra történő reflektálásnál. Szerencsésebb, ha a filmelemzés inkább egy adott mozgóképes alkotás elemzése, mint elméleti díszmenet. A veszély, hogy mégis az utóbbivá válik, ugyanakkor nem csak a pszichoanalitikus elemzéseket fenyegeti, ahogy ezt Kovács András Bálint is jelzi; de hasonlóképpen vélekedik David Bordwell is. Azt a kérdést megválaszolni próbálván, hogy „a jelentés egy bizonyos elmélete meghatározza-e az értelmezői gyakorlat konkrét részleteit” az amerikai kutató számos mérlegelendő tényezőt említ, és a következőkre jut:

Mindezen tényezőket figyelembe véve komoly bizonyítékok állnak rendelkezésünkre arról, hogy a szimptomatikus jelentés (hasonlóan a bűjtatott jelentés koncepciójához) a filmkritikusok felfogásában főleg bizonyos interpretációkra feljogosító feltételezéssorként működik. A kritikusnak konkrét feladatokat kell teljesítenie, és szüksége van valamilyen elméleti sémára, ami segíthet neki. Ha a szimptomatikus kritikusok feladnák jelenlegi interpretáció[i]kra feljogosító elméletüket anélkül, hogy másik, szintén hatékony elméletre találnának, hirtelen nem lenne mit csinálniuk. (Bordwell 1989c: 97sk., betoldás tőlem, P.T., az eredeti ^[8] figyelembe vételével)

Ha metsző élességgel szeretnénk fogalmazni, azt mondhatnánk – s ez a szimptomatikus és nem szimptomatikus filmelméletekre egyaránt áll -, hogy a filmelemzés gyakorlatában könnyű elszakadni az empiriától, vagyis az elemzett mű realitásától, és a filmet pusztán ürügyként használni az elemző elméleti nézeteinek népszerűsítésére, esetleg megerősítésére. Mindenesre, s ezt Kovács András Bálint mélyreható vizsgálata egészen világossá tette, ez egy olyan veszély, amelynek semelyik, önmagát komolynak vélő *filmelmélet* nem teheti ki magát.

Jegyzetek

1. Köszönetet mondok e beszélgetés szervezőinek (Füzi Izabella, Kérchy Vera, Tóth Zoltán János és Török Ervin), akik megtisztelő meghívásukkal lehetővé tették, hogy az *Apertúra Filmműhely* keretében megjegyzéseket fűzzek Kovács András Bálint professzor úr jelen hozzászólásnál jóval tartalmasabb írásához.
2. Elérhető: <http://emc.elte.hu/~metropolis/9804/thu.html> [2007. febr. 3.].
3. Elérhető az alábbi honlapról: <http://www.btk.pte.hu/tanszekek/mtk/magunkrol/publikaciok.html> [2007. febr. 3.].
4. Kár volna azon lovagolni, hogy hivatkozhatunk-e a „józan ész” notóriusan homályos fogalmára egy ilyen vitában. A lelki folyamatokról – eltérően például a magfizika által vizsgált szubatomi vagy az idegtudományok vizsgált agyélettani jelenségektől – az emberek túlnyomó többsége nap mint nap

közvetlen tapasztalatokat szerez, s ezekről gyakran beszél is, így is, önkéntelenül is finomítva az intuícióit. Nem állíthatjuk tehát, hogy evidens vagy szükségszerű, hogy a pszichoanalitikusok az egyszerű földi halandóknál „jobban tudják”, hogy mi történik a psziché világában. Mi indokolná, hogy jobban tudják – azon kívül, hogy jobban *szeretnéktudni*?

5. Elérhető: <http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/teazo/miert/tea.html> [2007. febr. 3.].
6. A bizonyításhoz, hogy szinesztetikus észlelés létezik, Ramachandran és Hubbard briliánsan egyszerű kísérlete kellett: olyan, magukat szinesztétának valló alanyoknak, akik a számjegyeket mondták színesen látni, egy 5-ösökkel teleszórt képmezőre néhány, háromszöget formázó 2-es számjegyet helyeztek (amelyek a számológépek formátumában írva egymás függőleges tengelyi tükörképei, s nehezen megkülönböztethetők). Míg a kontrollcsoport tagjai csak nehézkesen találták meg a ketteseket, a szinesztétáknak ez könnyedén sikerült: hisz az egyszínű ötösök között „kiugrott” a kettesek alkotta, számukra eltérő színű háromszög (a képet l. Ramachandran és Hubbard 2003: 57).
7. A könyv Bordwell (1989b); magyarul hozzáférhető a negyedik fejezete, Bordwell (1989c).
8. „[G]iven all this, there is strong evidence that film critics’ conception of symptomatic meaning, like the notion of implicit meaning, operates chiefly as an enabling set of assumptions. The critic is expected to accomplish concrete tasks, and he wants some conceptual scheme that might help out. If symptomatic critics were to surrender the enabling theory without embracing another, equally efficacious one, they would lack something to do.” (Bordwell 1989b: 104)

Irodalomjegyzék

- Anderson, J. D. és Fisher Anderson, B., szerk. (2005): *Moving Image Theory: Ecological Considerations*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Anderson, J. D. és Fisher Anderson, B., szerk. (megj. előtt / 2007): *Narration and Spectatorship in Moving Images*. Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Bechtel, W. és Abrahamsen, A. (1991): *Connectionism and the Mind. An Introduction to Parallel Distributed Processing*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Bordwell, D. (1989a): Érvelés a kognitívizmus mellett. (ford. Borsody Gy.); illetve: *Metropolis*, 1998.4: 14-33., elérhető: <http://emc.elte.hu/~metropolis/9804/BOR1.html> [2007. febr. 4.]
- Bordwell, D. (1989b): *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bordwell, D. (1989c): Szimptomatikus interpretáció. (ford. Kaposi I.) In: Kovács és Vajdovich, szerk. (2004): 43-98.
- Branigan, E. (1992): Narráció. (ford. Füzi I.). In Füzi és Török, szerk. (2006): 1. fejezet; elérhető: <http://szabadbolcsesz.elte.hu/szabadbolcsesz/mediatar/vir/szovegyujtemeny/branigan/index.html> [2007. febr. 4.]
- Churchland, P. (2007): *Neurophilosophy at Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, A. (1997): *Being There: Putting Brain, Body and World Together Again*. Cambridge MA: MIT Press.
- Clark, A. (1993/1999): *A megismerés építőkövei. Filozófia, megismeréstudomány és a párhuzamos megosztott feldolgozás*. (ford. Pléh Cs.) Budapest: Osiris.
- Dawkins, R. (2005): *Az önző gén*. (2. bőv. kiad.) (ford. Síklaki I.) Budapest: Kossuth.
- Dawkins, R. (2006): *The Selfish Gene: 30th Anniversary Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Eysenck, W. M. és Keane, T. M. (1990/1997): *Kognitív pszichológia*. (ford. Bocz A.) Budapest:

Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Füzi, I. és Török, E., szerk. (2006): *Vizuális és irodalmi narráció*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem; elérhető: <http://szabadbolcseszlet.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/> [2007. febr. 4.]
- Geertz, C. (1973): Sűrű leírás. (ford. Berényi G.) In: Geertz (1994): 170-199.
- Geertz, C. (1994): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Kim, J. (2005): *Philosophy of Mind*. London: Westview Press.
- Kovács, A. B. (2007): „Ez csak egy szivar”. A pszichoanalitikus módszer alkalmazásáról a filmelméletben. *Apertúra*, 2007 Tél; elérhető: <http://apertura.hu/2007/tel/kab/>
- Kovács, A. B. és Vajdovich, Gy., szerk. (2004): *A kortárs filmelmélet útjai*. Budapest: Palatinus.
- Machamer, P. és Silberstein, M., szerk. (2002): *Blackwell Guide to the Philosophy of Science*. Oxford: Blackwell.
- Mayr, E. (2001/2003): *Mi az evolúció?* (ford. Kállai T.) Budapest: Vince Kiadó.
- McGinn, C. (1991): *The Problem of Consciousness*. Oxford: Blackwell.
- Nagel, T. (1986): *The View From Nowhere*. Oxford: Oxford University Press.
- Noë, A. (2005): *Action in Perception: Representation and the Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pléh, Cs., szerk. (1996): *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris Kiadó-Láthatatlan Kollégium.
- Pléh, Cs., Kovács, Gy. és Gulyás, B. szerk. (2003): *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris.
- Pólya, T. (2007): Omitting depth cues: The aesthetics of perceptual ‘reflexivity’. In: Anderson és Anderson (megj. előtt).
- Pólya, T. és Kapronczai, E. (2006): A vizuális reflexivitás kognitív elméletéhez. *Apertúra*, 2006 Tavasz; elérhető: <http://www.apertura.hu/2006/tavasz/polya-kapronczai/> [2007. febr. 4.]
- Quine, W.V.O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press.
- Quine, W.V.O. (2002): *A tapasztalattól a tudományig. Válogatott tanulmányok*. (ford. Eszes B. és msk.) Budapest: Osiris.
- Ramachandran, V. S. és Hubbard. E. (2001): Synaesthesia - a window into perception, thought and language. *Journal of Consciousness Studies* 8: 3-34. ; elérhető: http://psy.ucsd.edu/chip/pdf/Synaesth_JCS.pdf [2007. febr. 4.]
- Ramachandran, V. S. és Hubbard. E. (2003): Hearing Colors, Tasting Shapes. *Scientific American* , 288.5: 42-49.; elérhető: http://psy.ucsd.edu/chip/pdf/SciAm_2003.pdf [2007. febr. 4.]
- Sekuler, R. és Blake, R. (2000): *Észlelés*. (ford. Boczán E. és msk.) Budapest: Osiris.
- Simner, J. (2007): Beyond perception: Synaesthesia as a psycholinguistic phenomenon. *Trends in Cognitive Sciences* 11.1: 23-29.
- Smith Churchland, P. (1989): *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Varela, F. J., Thompson, E. T. és Rosch, E. (1992): *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ward, J., Li, R., Salih, S. és Sagiv, N. (2007): Varieties of grapheme-colour synaesthesia: A new theory of phenomenological and behavioural differences. *Consciousness and Cognition*; doi:10.1016/j.concog.2006.09.012
- Wittgenstein, L. (1953/1998): *Filozófiai vizsgálódások*. (ford. Neumer K.) Budapest: Atlantisz.

© Apertúra, 2007. tél | www.apertura.hu

webcím: <https://www.apertura.hu/2007/tel/polya-tudomanyfilozofia-es-kognitivizmus/>

